

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOCI
FILOZOFICKÁ FAKULTA

Vojtěch Kršek

Chaim Perelman a Nová rétorika

Bakalářská diplomová práce

Vedoucí práce: Mgr. Karel Šebela, Ph.D.

Olomouc 2024

Rád bych poděkoval svému vedoucímu práce, panu Mgr. Karlu Šebelovi, Ph.D., za jeho čas, užitečné podněty, rady a především za velkou ochotu a záviděníhodnou míru trpělivosti, kterou se mnou měl v průběhu celé doby tvorby této práce.

A dále prohlašuji, že jsem práci vypracoval samostatně na základě citovaných pramenů a uvedené literatury.

Anotace

Práce se zaměřuje na analýzu poměrně nového konceptu rétoriky, konkrétně se jedná o Novou Rétoriku. Předmětem je její vývin, důvody vzniku, rozdíly od svých předchůdců, ale především nové myšlenky a pojetí, které do rétoriky přináší. Následně je cílem práce určit, kterému ze svých předchůdců má svým pojetím nejbliže. Text je rozdělen do tří částí. První část se zabývá antickou rétorikou, přesněji řečeno sofisty, Platónem a Aristotelem a jejich individuálními přístupy k rétorice. Druhá část je věnována samotné Nové rétorice a jejímu „otci“ Chaimu Perelmanovi. Obsahem této části je představení Perelmanovy práce a analýza Nové rétoriky v knize „*Právní logika: Nová rétorika*“. Předmětem třetí části je závěrečné srovnání, ke komu ze svých předchůdců má Nová rétorika blíže.

Annotation

Purpose of this thesis is to analyze relatively new concept of rhetorics, particularly "New Rhetorics". It focuses on its development, reasons behind its origins, how it differs from its predecessors, but most importantly new ideas and approaches, with which it contributes to rhetoric. It follows to determine, to which of its predecessors it has the closest connections. The text is divided into three separate parts. First deals with rhetorics during antiquity, i.e. sophists, Plato and Aristotle. Second part deals with New Rhetoric itself and its "father" Chaim Perelman. Content of this part is introduction to Perelman's work and analysis of New Rhetorics in his book "*Logique juridique - nouvelle rhétorique*". Third final part tries to determine, to which of its predecessors has New Rhetoric the closest connections.

Klíčová slova:

rétorika, Nová rétorika, antika, Řecko, sofisté, Gorgiás, Prótagorás, Isokratés, Platón, Aristotelés, Perelman

KEYWORDS:

rhetoric, new rhetoric, antiquity, Greece, sophists, Gorgias, Protagoras, Isocrates, Plato, Aristotle, Perelman

Obsah

Anotace	3
1. Krátký „úvod do rétoriky“	5
2. Klasická rétorika a stručný popis začátků v antickém světě	6
2.1. Klasická rétorika – Sofistika a obecný sofistický přístup k rétorice	7
2.2. Sofisté – Gorgiás	9
2.3. Sofisté – Prótagorás	10
2.4. Sofisté – Isokratés	11
2.5. Platón	12
2.6. Aristotelés a aristotelská rétorika	14
3. Chaim Perelman, jeho předchůdci, „múzy“, směr a dílo	15
4. Nová rétorika – popis a rozdíly oproti původním pojetím klasické rétoriky z antického Řecka ...	20
4.1. Nová rétorika – prvotní vymezení	20
4.2. Nová rétorika – druhy auditorií	22
4.3. Nová rétorika - „přizpůsobování se“ publiku	23
4.4. Nová rétorika – pravda	24
4.5. Nová rétorika – metodologie práce s publikem	25
4.6. Nová rétorika – zpřítomnění a řečnické figury	28
4.7. Nová rétorika – důraz na psychologii posluchače	29
4.8. Nová rétorika – shrnutí	30
Závěrečné zhodnocení	31
Seznam literatury	32

Úvod

V této práci se budu zabývat v českém prostředí spíše méně diskutovaným pojmem, a to Novou rétorikou a jedním z předních autorů, jenž tento pojem rozvíjí, Chaimem Perelmanem. Pokusím se objasnit důvody vzniku Nové rétoriky, její vývoj a co nového do rétoriky vnáší. Dále bych rád rozvinul myšlenku, která by měla být hlavní tezí této práce, tedy že Nová rétorika, tak jak ji Perelman představil, není až zase tak nový koncept, nýbrž se spíše vrací ke kořenům před Aristotelské pojetí rétoriky, před Platóna, k sofistům a sofistice. Součástí práce tedy nebude pouze oblast a popis Nové rétoriky, ale také musí zahrnovat shrnutí rétoriky klasické neboli Aristotelské a starořecké sofistiky s následným hledáním rozdílů či průsečíků s pojetím Nové rétoriky Chaima Perelmana.

1. Krátký „úvod do rétoriky“

Řeč, jazyková komunikace a mluvený projev je téměř tak stará jako lidstvo samo a je jedním ze základních stavebních kamenů našeho lidství. Rétorika je však něco víc nežli pouhopouhé dorozumívání, pouhé předání slov a informací v nich obsažených. Je jak dovedností, tak i uměním, jež se zabývá nejen schopností mluvit a jednat s lidmi, ale také způsobem, jak je přesvědčovat.

A právě rétorika, jež byla vypracována v době antického Řecka a Říma, dovedla vyjadřování ke svému vrcholu a byla dokonce považována za jeden z nejvyšších druhů tehdejšího vzdělávání. V průběhu středověku však na své důležitosti ve vzdělávání a veřejném životě neustále ztrácela. Nejvýraznější pád však proběhl v 19. století, kdy byla již zcela vyřazena z programů vzdělávání.¹ Svůj pozvolný obrod začala rétorika zažívat až s příchodem 20. století. Hned několik autorů 20. století se snažilo oživit zájem o rétoriku, například americký filozof a historik Richard Weaver, literární kritik Wayne Booth či britský filozof Stephen Toulmin. Svou stopu však zanechal například i český filolog Bohuslav Havránek. Tito autoři se však zabývali klasickou rétorikou na základě antické tradice, rétorikou, která již byla nevyhovující a nedostačující vzhledem k moderní teorii a praxi.

To vedlo v druhé polovině 20. století, v padesátých a šedesátých letech ke vzniku zcela nového pojetí, jež se snažilo o oživení klasické teorie rétoriky, tedy té Aristotelské, avšak z pohledu moderní lingvistiky a filozofie. Jedním z nejdůležitějších myslitelů v této oblasti byl polsko-belgický filozof

¹ PERELMAN, Chaïm. 2014. *Právna logika: nová rétorika*. Bratislava: KALLIGRAM. str. 145.

a právník Chaim Perelman. Aby se však dala tato teorie vysvětlit, jak učinil právě Perelman v knize „*Pojednání o argumentaci – Nová rétorika*“, je potřeba nejprve definovat pojetí rétoriky starořeckých sofistů, zastoupených autory jako Gorgiás, Prótagorás a Isokratés, a klasickou rétoriku, tedy tu, jež je reprezentována autory jako Platón či Aristotelés, na kterou kriticky reaguje a od které se odvozuje.

2. Klasická rétorika a stručný popis začátků v antickém světě

V této kapitole shrnu obecný vývoj rétoriky od jejích antických prvopočátků, které můžeme vystopovat v homérském období, až po začátek období Helénismu. V tomto mnou vymezeném období nejen vznikla rétorika jakožto svébytná a nezávislá disciplína, ale rovněž zažila svou zlatou éru. Nejznámější jména z historie rétoriky jako Gorgiás, Prótagorás, Isokratés, Platón či vrcholný představitel antické rétoriky Aristotelés pocházejí právě z tohoto období.

Již od raných začátků slavného řeckého dějinného období se projevuje výrazný důraz na ovládnutí mluveného slova. Rétorické dovednosti byly velmi výrazně ceněny již v raném homérském období. Básnické eposy jako *Illias* a *Odyssea* nabízí mnoho momentů, v nichž hrají zásadní roli takzvaní rhétorové, tedy vypravěči příběhů, jež byli obestřeni přirozenou autoritou díky své schopnosti přesně a výstižně skládat dohromady myšlenky působivé nejen svým obsahem, ale také formou. A byli to právě kvalitní vypravěči, takzvaní rapsodi, jež byli také nejčastějšími interprety homérovských eposů na veřejných shromážděních lidu, přičemž estetické kvality jejich formálního projevu je brzy předurčovaly k tomu, aby byli vzory prvních politiků.²

Rétorika se tedy velmi brzy stala oborem, jenž studoval možnosti uchopení takzvaného slova-logu (logos = schopnost, která člověku umožňuje myslet, vytyčovat si závěry a mluvit), přičemž starořecká mnohoznačnost významu pojmu „logos“ také způsobila, že ovládnutí řečeného mělo jít ruku v ruce s vypracováním racionálních postupů a technik v rétorice. Ze starořeckého období známe spoustu silných příkladů, které dokazují důležitost rétorických disciplín. Thukydidovy *Dějiny peloponéské války* představují Periklův projev k padlým jakožto pomyslný dramatický vrchol, který má vyprávění dodat výrazný emotivní náboj, a tedy i vyšší přesvědčivost. Poměrně známé jsou i také dobové řečnické projevy před soudní stolicí, v nichž se projevovala zásada- mimochodem vyjádřena později Janem Patočkou, podle které rétorika nepředstavuje pouze ovládnutí zásad veškeré verbální činnosti, ale nýbrž nástroj jednotlivce k fungování jak ve veřejném, tak i politickém životě obce. To vyžaduje

² KRAUS, Jiří. 2011. *Rétorika v evropské kultuře i ve světě*. 2.vyd. Praha: Karolinum. str. 22.

naklonit si za různých okolností posluchače na svou stranu, a to skrze přesvědčivost argumentů. Na tomto místě je však nutno podotknout, že myslitelé stoicismu ve 3. století př.n.l. charakterizovali rétoriku nikoliv jako metodu k ovládnutí debaty, či alespoň získání znatelné výhody skrze vyjádření sady nezvratitelných závěrů (apodeixis), nýbrž spíše jako způsob naklonění si mínění posluchačstva (doxa).³

Rozpor mezi pevným věděním a subtilnějším míněním nás přivádí ke konfliktu provázejícímu rétoriku od jejího samého počátku. Zatímco v nově ustavených justičních a politických institucích po reformách Efialthových, respektive Kleisthenových, se provozovala rétorika jakožto „umění přesvědčivého projevu, jehož smyslem je mluvit dobře“, u soudních stání či na lidových shromážděních, takzvaných ekklésiích, rozvíjí se i druhá tendence, která klade větší důraz spíše na estetickou formu projevu a je součástí chvalozpěvů, svatebních řečí či projevů během pochovávání mrtvých. Právě protiklad mezi pragmatikon (dle Volkmana⁴ pojetí rétoriky jakožto racionálního techné) a epideiktikon (zdůrazňující především formu a uplatňující se při občansky méně důležitých příležitostech) vedl k zásadnímu nedorozumění, které běžnému smýšlení o rétorickém oboru zůstalo až dodnes. Epideiktické žánry znamenaly pro mnohé vlivné starořecké autory záminku k zavržení rétoriky jakožto pouhé slovní magie, která má jen málo společného s rozumným přesvědčováním a dorozumíváním. Nejhlasitější odpůrce rétoriky té doby, Platón, ve svých dialozích uvádí tehdejší potulné učitele řečnictví, takzvané sofisty, jako zákeřné a cynické relativisty a úhlavní poselství této disciplíny zavrhuje. Mnohem více si cení dialektiky, která podle něj vychází z uměřenosti a rozvažování zbaveného vyhocených emocí. Je tu však určitá problematičnost tohoto Platónova náhledu. Ačkoliv ji lze pochopit z hlediska určitého ideového střetu dané doby, který se projevoval v Platónových dialozích o věcech nejvyšších a sofistickém ohmatávání možností jazyka a veřejného přesvědčování jakožto základu občanské ctnosti, s odstupem lze říci, že Platónovo stanovisko působí přinejmenším nespravedlivě. Moderní badatelé přisuzují právě hnutí sofistů zásluhu na odklonu filozofie od metafyzických otázek a přenesení těžiště na praktičnost občanského života.⁵

2.1. Klasická rétorika – Sofistika a obecný sofistický přístup k rétorice

Ačkoliv nebyla sofistika mnohými antickými filozofy přijímána zrovna s otevřenou náručí, byl to právě Gorgiás z Leontín, který do Athén ze Sicílie, kde působil původně jako první, přinesl řečnické

³ KRAUS, Jiří. 2011. *Rétorika v evropské kultuře i ve světě*. 2.vyd. Praha: Karolinum. str. 22.-23.

⁴ Tamtéž, str. 25.

⁵ Tamtéž, str. 22.-26.

umění. Zrod sofistiky a rétoriky je vlastně tedy navzájem nerozlučně spjat, jelikož Gorgiás zastával přístup, podle kterého více záleželo na formální, stylistické stránce nežli na jakémkoliv argumentačním hledisku. Člověk, který je dnes považován za otce řečnictví, byl sofistou.

V prvním století našeho letopočtu byla rétorice vymezena kvalitou přesvědčovací. Jelikož však přesvědčivý projev neznamena pouze vedení logicky navazující argumentace, narážíme zde nicméně na podstatné problémy ve výměru rozsahu této rétorické kvality. Ačkoliv výše uvedený význam se s přesvědčivostí pojí velmi často, můžeme u tohoto slova nalézt mnohem více sémantických rovin. Vyjma získávání a ovlivňování, což jsou výrazy, které zde platí jako víceméně nestranné, má persuaze (přesvědčování) také synonymní tvary, které však vyznívají spíše negativně vzhledem k předkládané přesné argumentaci – jedná se o výrazy jako manipulovat či přemlouvat s tím, že tato slova v nás vzbudí mnohem více emocionálního vlivu, než by bylo vhodné ve věcech argumentačních.⁶

Právě proto se ve většině případů techniky persuaze, přesvědčování, často v antickém světě dočkávaly velmi rozporuplného chápání a přijetí. Nermalou zásluhu na tom nesl především Platón.⁷ Dokázaly však čelit výtkám ohledně amorálnosti a nedostatečného intelektuálního náboje, a to prostřednictvím pojmu *éthos*. Ten označuje rétorovo mimořádné nadání k přesvědčování jakožto výsledek jeho určitých životních zkušeností, v nichž obstál jako morální a důvěryhodný člověk. Právě *éthos* má vypovídat – i přes svůj potenciálně negativní výměr svádívých technik, kterým podléhá nejisté auditorium, o řečníkovi jakožto o osobě zkušené a důvěryhodné, jejíž *logos* má váhu.⁸

Sofistické pojetí rétoriky má tedy dle jejích učenců vyzdvihovat spíše určitý pravděpodobnostní náhled na problém nežli pouhé dogmatické lpění na daných pravdách. Je obtížné tedy nevidět, že tomuto přístupu se daří a vždy dařilo v disciplínách, které souvisí s rozvinutým občansko-politickým životem, jako je například soudnictví či politika, a samotný vznikl v demokratickém zřízení Atén. Každý problém má svou „kanonickou“ stránku, jak říká Jiří Kraus, nicméně zároveň na něj lze nahlížet z jiného úhlu, a to skrze odlišnou optiku vidění podmíněnou posunem objektivní reality. Z tohoto důvodu musí rétor vždy vystihnout rozpornost určitého daného problému, jasně se postavit na jednu stranu sporu a tu před auditoriem obhájit. Veřejné mínění musí být volbou jak správných argumentačních, tak i stylistických metod přesvědčeno o správnosti rétorova postoje, který však může být za čas znovu zpochybněn, objeví-li se posun, který o problému opět rozpoutá polemiku.⁹

⁶ KRAUS, Jiří. 2004. *Rétorika a řečová kultura*. Praha: Karolinum. str.14.

⁷ GRAESER, Andreas. *Řecká filosofie klasického období: Sofisté, Sókratés a sokratikové, Platón a Aristotelés*. Přeložil Miroslav PETŘÍČEK. Praha: Oikoymenth. str. 22.

⁸ Kraus, Jiří. 2004. *Rétorika a řečová kultura*. Praha: Karolinum. str.15.

⁹ Tamtéž, str.16.-17.

V oblasti Sicílie, konkrétně v Akragantu a Syrakusách, proběhly v 5. století př. n. l. politické převraty, jež svým institucionalizováním veškerých vymožeností občanské demokracie umožnily nástup velmi silné rétorické školy, jejímiž reprezentanty byli dva významní učitelé rétoriky. První z nich, Korax, doložitelně zkomponoval první učebnici řečnického umění; druhým byl Teisiás, jemuž bývá připisováno sestavení nadčasové struktury rétorického projevu – úvod, vlastní stať a závěr. Do samotných Atén jejich učení nedlouho poté přinesl Gorgiás z Leontin.¹⁰

V následujících podkapitolách se budu věnovat jednotlivým autorům, kteří měli na vývoj rétoriky největší vliv; tedy Gorgiás, Prótagorás, Isokratés, Platón a Aristotelés. Konkrétně jejich specifickým přínosem pro rétoriku jako celek a jejich postoji vůči ní.

2.2. Sofisté – Gorgiás

Se svými kolegy sofisty Teisiásem a Koraxem bývá Gorgiás považován za prvního učitele v oblasti rétorické zdatnosti. Jak jsem již psal výše, Gorgiás přichází s pojetím rétoriky, které se stane pro sofisty a sofistiku běžným, tedy že, zjednodušeně řečeno, více záleží na formě nežli na obsahu. Dále považuje za velmi důležité, jak velkou přesvědčovací schopnost může řeč mít, když ji sám popsal jako „výrobkyni přemlouvání“.¹¹

Paradoxně nejznámější dílo o jeho vlivu a práci je z pera jiného autora, Platóna, v dialogu *Gorgias*, asi nejproslulejšího a nejzatvrzejšího kritika sofistů a rétoriky obecně. Právě Gorgiovo působení v Aténách je komentováno samotným Platónem, který svou kritiku sofistů vměstnal dále do dvou dalších zásadních dialogů, *Faidros* a *Prótagorás*, nicméně polemiku s obecným rozdílem mezi rétorikou a filozofií lze nalézt v podstatě napříč celým jeho dílem.

Dalším významným vlivem, který Gorgiás na rétoriku měl, je koncept známý jako „rétorický oportunismus“, který v zásadě spočívá v přizpůsobení se řečníka svému obecnstvu a dané situaci.¹² Když například bude řečník mluvit před skupinou šlechticů, bude používat mnohem vytříbenější jazyk, než kdyby mluvil před pouličním davem. Stejně tak může být vzata v potaz úroveň vzdělání publika či jeho politické smýšlení atd. Nicméně o tomhle tématu, které je poměrně rozsáhlé, budu

¹⁰ KRAUS, Jiří. 2011. *Rétorika v evropské kultuře i ve světě*. 2.vyd. Praha: Karolinum. str. 28.-29.

¹¹ PLATÓN. *Gorgias*. 4., opr. vyd. Praha: Oikoymenh, 2000. Platónovy spisy. 452b.

¹² WENIG, Karel. *Dějiny řečnictví řeckého. Díl I, Od dob nejstarších až do počátku století 4. př. Kr.* V Praze: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění.

více do hloubky pojednávat v kapitole o Nové rétorice Chaima Perelmana.

A třetím nejdůležitějším přínosem Gorgii pro rétoriku je důraz na určitou všeobecnou znalost: žádné téma by dobrému rétorovi nemělo být cizí a ke každému by měl umět alespoň něco říci.¹³

2.3. Sofisté – Prótagorás

Další významný autor zabývající se rétorikou, Protagoras z Abér, který byl pokračovatelem Gorgia, nespatoval v jazyku nezávislou a průhlednou komunikační metodu, ale spíše velmi praktickou a proměnlivou strukturu, jež se odvíjí od proměnlivosti vnějších okolností. Na svou dobu velmi šokující výrok o slabších vyjádřeních, která lze učinit pomocí správného technického nebo argumentačního postupu silnějšími, nemá co dělat s bezbřehým relativismem a samoučelnou snahou zmást diskusního protivníka. Jde o uvědomění si protikladnosti světa, o kterém je vypovídáno a přenesení této objektivní povahy skutečnosti do jazykového střetu diskutérů, kteří jsou zákonitě zaangažováni v protikladných pozicích. „Slabší“ teze (logos) jednoho z nich nemusí být nutně lživý či nemorální, ba právě naopak, může se však vlivem určitých objektivních podmínek ocitnout v nevýhodě, přičemž úkolem rétora je, aby nalezením správného technického a argumentačního postupu dospěl k vítězství pro svůj náhled na věc. Za zmínku stojí, že ačkoliv byl Protagora kritizován kupříkladu Platónem, sám tento filozof literárně ztvárnil soud svého učitele Sókrata právě jako dialogický souboj mezi ušlechtilostí a pokrytectvím, v němž „slabší“ logos odsouzeného filozofa a učitele Platónova má představovat morální vítězství.¹⁴

Protagorás dále přichází s pojetím, že rozvoj schopnosti vyjadřovat se vede i k rozvoji myšlení a tedy následně i rozvoji schopnosti poznávat. Především v pochopení a následnému zprostředkování tzv. občanských ctností (oblasti společenského života ve starověkém Řecku, které byly vysoce ceněny, např. zbožnost, skromnost, spravedlnost atd.) považoval rétoriku a její zdatné ovládání za velmi užitečné.¹⁵

¹³ WENIG, Karel. *Dějiny řečnictví řeckého. Díl I, Od dob nejstarších až do počátku století 4. př. Kr.* V Praze: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění. str. 66.

¹⁴ KRAUS, Jiří. 2011. *Rétorika v evropské kultuře i ve světě.* 2.vyd. Praha: Karolinum. str. 30.-31.

¹⁵ WENIG, Karel. *Dějiny řečnictví řeckého. Díl I, Od dob nejstarších až do počátku století 4. př. Kr.* V Praze: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění. str. 75

2.4. Sofisté – Isokratés

Významnou roli mezi aténskými rétory sehrál také Isokratés, o němž je zmínka i v Platónově dialogu *Faidros*. Isokratés je taktéž následovník Gorgia, avšak výrazný vliv na něj měl i Prótogorás, který byl jeho učitelem. Jeho dochovaná díla zdůrazňují občanskou a politickou angažovanost, které měla dle něj rétorika ideálně sloužit. Období jeho života táhnoucí se od 30. let pátého století až do totožných let čtvrtého století z něj učinilo jak průkopníka, kritika, tak i učitele veškerého dobového rétorického dění. Již kolem roku 390 založil vlastní řečnickou školu, v níž po čtyři roky připravoval své studenty na vstup do občanského života. Tito studenti si museli osvojit základy filozofie, avšak hlavní úlohu hrála rétorika, neboť dle Isokrata právě mluvené slovo a jeho schopnost objasnit druhým své záměry odlišilo člověka od divé zvěře a zapříčinilo výstavbu měst, rozvoj rozličných věd a umění a obecně civilizovaný život doprovázený zákony. Rétorika udělala člověka člověkem. Co však bylo na Isokratovi průkopnického, byl jeho odvrát od sofistického techné, souboru pravidel, jejichž obeznámenost a správná posloupnost má za cíl vést k univerzálním výsledkům. Naproti tomu si Isokrates všímá, že každá situace vyžaduje vedle správného použití techniky také specifické rétorické figury, jež se řídí aktuální situací. Proto se soustředí na způsob podání rétorického projevu a vhodné načasování. Velkou roli pro něj též hraje stylizace jakožto pocitová záležitost, která se nenechává svazovat systémem univerzálních regulí a reaguje a vhodně se přizpůsobuje konkrétní situaci.¹⁶ Jak sám píše ve své „*řeči Heleně*“:

Naopak je zřejmé, že se k tomu utíkají ze slabosti; takovéto spisování totiž užívá jediného postupu, který není nesnadné ani nalézt, ani se mu naučit, ani ho napodobit. Naproti tomu řeči obecného významu, řeči hodné důvěry a jim podobné se skládají a přednášejí tak, že autor využívá mnoha řečnických figur a situací, které mohou být stěží nastudovány;¹⁷

Tento úryvek taktéž nastiňuje další Isokratův specifický přínos rétorice, konkrétně se jedná o nezavržení individualismu řečníka, ale spíše naopak tuto osobitost podporuje.

¹⁶ KRAUS, Jiří. 2011. *Rétorika v evropské kultuře i ve světě*. 2.vyd. Praha: Karolinum. str. 34.-37.

¹⁷ BORECKÝ, Bořivoj, ed. *Tribuni výmluvnosti: výbor ze starověkých řečníků*. Přeložil Václav BAHNÍK. Praha: Odeon. str. 56.

2.5. Platón

Platón se zapsal do historie jakožto filozof, a to dokonce jako jeden z těch největších, nicméně pro tuto práci není důležitá jeho „dráha“ filozofa, nýbrž jeho vliv na rétoriku. Ač sám rétozem nebyl, do historie rétoriky se přesto zapsal, a to jako jeden z jejích nejurputnějších kritiků a skrze to na ni měl taktéž určitý vliv. Přes všechn svůj odpor však uznává, že přece jen v určitých případech může být rétorika užitečná.

Platón v dialogu Gorgiás popisuje rétoriku jakožto jistý protiklad filozofie. Nenalézá zde konkrétně vymezený prostor pro péči o tělo (gymnastiku či medicínu) a duši (zákonodárství a soudnictví), přičemž rétorika se ve zmiňovaných duševních oborech dle Platóna vyskytuje jako cizopasník, který sleduje vždy jen pochybné „kradodušství“ a relativistické náhledy těch, kteří ji praktikují.¹⁸

Platónův poněkud nelibý postoj vůči rétorice je známý a barvitě zaznamenaný. Názorně viditelný je například na způsobech, jakými ji připodobňuje, kupříkladu v onom dialogu Gorgias (jehož hlavním záměrem je podle některých autorů především výpad proti rétorice)¹⁹, kde ji popisuje jakožto „úlisné lahodění“, když říká:

To tedy já nazývám úlisným lahoděním a tvrdím, že taková věc je ošklivá, protože směřuje k tomu, co je příjemné bez ohledu na to, co je nejlepší; i nepokládám pak to za umění, nýbrž za zběhlost proto, že nedovede podat žádného rozumového výkladu.²⁰

Nicméně je to právě ona morální nezučastněnost rétoriky, která dle Platóna představuje její největší nebezpečí ještě s její relativizací dobra. Pomyslný vrchol této interpretace Platónovy kritiky rétoriky a řečnictví je obecně obsažen v dialogu Symposion. V něm se postava Agathona, jenž byl žákem Gorgia, staví na stranu krásy vůči pravdě, a to ve smyslu krásy jakožto síly, které náleží bezprostřední pravdivost. Jak víme, Gorgiás byl fascinován Helenou, ve které Platón spatřuje zkázonosnost ve jménu krásy. Právě proto se nám nakonec Platónova kritika rétoriky může jevit mnohem košatější než jen jako odpor vůči přeceňování formy nad obsahem a úskočným stylem komunikace, který vede ke zdánlivému ospravedlnění parciálního zájmu. Logika ukrytá za Gorgiovou naukou má širokou destruktivní sílu, schopnou přivodit válku a zánik státu. Nicméně helénské prostředí však nenásledovalo Platónových předpoklů, a bralo za své i mnohé z tradice Isokratova učení, které

¹⁸ BOHÁČEK, Kryštof. "Aristotelés a Nová rétorika." [In Czech]. Aither 6, no. 11 (Mar 2014): 100-13. str. 101.

¹⁹ WENIG, Karel. *Dějiny řečnictví řeckého: Díl III. Polykrates - Antisthenes - Alkidamas - Xenofon - Platon - Isaios - Aischines Sokratik*. V Praze: Česká akademie věd a umění. str. 60.

²⁰ PLATÓN. *Gorgias*. 4., opr. vyd. Praha: Oikoymenh, 2000. Platónovy spisy. 465a.

směřovalo rétoriku k praktické využitelnosti ve věcech občanských. Římská tradice se dokonce stavěla spíše na pozici Isokratovského pojetí praktické vzdělanosti. S nástupem církevních otců však sledujeme propad rétoriky mezi disciplíny, které nemohou zasahovat do praktických otázek víry a pravdivého poznání; ve vrcholně středověkém vzdělávacím systému končí řečnictví v kategorii trivía, a to spolu s gramatikou a dialektikou.²¹

Možná stojí za zmínku malý náhled do budoucnosti, a sice ještě i novověký racionalismus a později i empiricismus nemají taktéž pochopení pro autonomní kvality řečnické disciplíny. Descartes ji přetáhl pomyslnou holí jakožto přežitek scholastické tradice a překážku pro jasnou a srozumitelnou pomůcku filozofického, případně vědeckého bádání. V průběhu 19. století poté rétorika degraduje do ryze takzvaného prakticistního oboru, který se však hodí spíše hercům a politikům než učencům.²²

Nicméně zpět k Platónovi. Nevraživost Platóna vůči rétorice však vychází také z jejího údajného nerespektování filozofie jakožto základního stavebního kamene veškerého poznání. To dle Platóna vychází z rozpomínání na věčné a fixní ideje a formy, jejichž nahlížení jediné může člověka vést k poznání skutečné pravdy. Naproti tomu rétorika nedokáže jak ontologicky (z hlediska hledání pravdy), tak epistemologicky (pokud se týká přechodu od mínění k vědění) splňovat základní kritérium užitečnosti své praxe a nevede jedince ke spravedlivému jednání. Pravdivé vědění totiž podle Platóna nelze ustavit skrze domluvu a přesvědčivou argumentaci týkající se toho, s čím se setkávají lidské smysly. V tomto ohledu, pokud bereme v úvahu jen proměnlivost jevů kolem sebe, lze ustavit pouze vratká mínění. Ono pravdivé vědění je však apriorní a je možné jej nazírat jen se znalostmi filozofickými a skrze ideje. Protagorovský model výměny argumentů mezi dvěma rovnocennými diskutujícími, z nichž každý se snaží učinit svůj logos silnějším, nemůže tedy dle Platóna suplovat filozofii; nutno však dodat, že rétorika pro něj může být užitečná z hlediska vtělení metafyzických skutečností do pojmů či jako formální techné čistě pro vylepšení popisnosti. Platón se tedy zajímal o technickou stránku rétoriky, jež považoval za užitečnou, ačkoliv se nikdy nesmířil s jejím sofistickým pojetím, které pro něj představovalo ovlivnění posluchače namísto popisu skutečnosti. V dialogu Gorgias uvažuje o rétorickém umění sofistů jakožto o metodě, která se vyznačuje zbláhlostí a nikoliv moudrostí, má za cíl vyvolávat líbivé pocity a emoce, což podle něj ovšem lze dokázat i jinými druhy techné, kupříkladu již zmíněným vařením. Libost však neochraňuje před klamem a nespravedlností, tudíž rétorice v podání sofistů nenáleží kvalita dobra. Jak Platón uznává, rétorika může ochránit jedince před bezprávím, nedokáže mu však zabránit, aby jej sám

²¹ BOHÁČEK, Kryštof. "Aristotelés a Nová rétorika." [In Czech]. Aither 6, no. 11 (Mar 2014): 100-13. str. 102.-104.

²²Tamtéž, str. 105.

činil.²³

Ideální rétorika je tedy dle Platóna určitá fúze mezi rétorikou a filozofií. Tento rétor-filozof by měl disponovat třemi konkrétními vlastnostmi, aby byl dobrým rétorem. Od přírody danou řečnickou schopností (tedy v podstatě talentem), moudrostí a praxí.²⁴ Dále by měl ve svých řečích dbát na pravdu a mravnost, tedy na cnosti, na které především mnozí řečníci rádi zapominají.

2.6. Aristotelés a aristotelská rétorika

Na výzvy rétorické disciplíny pro filozofické či vědecké poznání reagoval i Aristotelés. Jeho postoj vůči řečnictví je možné vyčíst z prací, které jemu samotnému celé věnoval (jedná se o třísazkové dílo nazvané *Rétorika*) či nemálo postřehů v dílech zabývajících se logikou či estetikou (*O sofistických důkazech*, *Poetika*). Podle Aristotela nemůže rétorika naplnit ambici být plnohodnotnou vědou, jelikož nesplňuje nutnou podmínku zabývat se specifickým „rodem předmětů“. To ji ovšem nebrání, aby byla důležitou naukou o metodách, kterými lze sdělovat výsledky poznání, a to i vědeckého. Podobně jako Platón se také domnívá, že řečnictví jakožto techné nemůže plně odhalovat pravdu, nýbrž jen napomáhat směřování k ní, a to skrze hledání jejich jednotlivých dokladů. Možnost několikerého výkladu téže věci se v komunikaci přenáší na boj o povahu těchto věcí samotných, a právě za tímto účelem si musí člověk osvojovat rétorické umění, jelikož nelze vypovídat o věcech rozporných jinak, než o nich soudit a hledat jejich nejpříjemnější pojmenování skrze dialektickou rozpravu. Na rozdíl od Platóna však Aristoteles nepovažuje rétorické soudy za výpovědi o věcech pouze zdánlivých, ale naopak jim přisuzuje důležitost pro poznání skutečné povahy věcí a rétorické popisy a postupy u něj mají status kontingentního náhledu na realitu. Pokud se podíváme blíže na aristotelské hledání pravdy a řešení sporných problémů, lze dle něj postupovat trojím způsobem: apodektickým, dialektickým a konečně rétorickým. Ve všech třech metodách je nutno uplatnit buď postup induktivní, či deduktivní, přičemž druhý jmenovaný se Aristotelovi jeví jakožto účinnější, protože kombinace existujících tvrzení, sylogismy, lze v přesvědčování použít mnohem snadněji při odvozování jednotlivého z obecného než naopak, a lze tímto způsobem také důrazněji argumentovat vůči těm, kdo tvrdí opak. Právě sylogismus a jeho struktura hraje zásadní roli během argumentačního postupu ve všech třech případech ověřování pravé podstaty věci. Zatímco v apodiktice má strukturu poměrně standardní (vyšší premisa, nižší premisa, závěr) a cílí na objasnění evidentní vědecké pravdy, v rétorickém postupu obvykle absentuje vyšší premisa jakožto soud nebo souhrn soudů, jež

²³ KRAUS, Jiří. 2011. *Rétorika v evropské kultuře i ve světě*. 2.vyd. Praha: Karolinum. str. 29.-34.

²⁴ PLATÓN. *Faidros*. 4.opr.vyd. Praha: Institut pro středoevropskou kulturu a politiku. 267d.

by mohly být posluchačstvem shledány jako nepodstatné, či dokonce snižující hodnotu závěru. To však neznamena, že by řeč měla být výstřední, podbízivá či relativistická. Aristotelským ideálem je vůči situaci uměřený, jasný a k pravdě věci směřující řečník. Argumenty „umělé“, kterými má řečník podpořit jasná fakta jemu známá před zahájením projevu, musí nejlépe vycházet ze samotných jeho ctností (pravdomlupnost, čest atd.) a schopnosti naklonit si publikum neznamená z těchto ctností slevovat.²⁵

Aristotelés tedy na jednu stranu jak souhlasí, tak i oponuje sofistickému pojetí rétoriky. Stejný přístup má k pojetí Platónovu. Se sofisty souhlasí například v bodě jejich přesvědčovacích schopností:

Avšak rétorika podle mého mínění jest umění, jež je s to takřka v každém daném případě vystihnouti, co je přesvědčivé.²⁶

Nicméně se sofisty se rozchází v tématu, jakým je přípustné onoho přesvědčení dosáhnout. Sofisté se dle Aristotela příliš zaměřují na vyvolávání emocí u posluchačů, jak je názorně patrné, když sofistické způsoby přirovnává k práci s pravítkem:

řečníci nemají soudce odváděti od věci tím, že jej svádějí k hněvu, nenávisti nebo k soucitu; bylo by to totiž něco podobného, jako kdyby někdo pravítko, jehož chce použít, nejprve zkřivil.²⁷

V tomto připodobnění souhlasí s Platónem, že rétorika by měla být nástrojem pravdy a má sloužit k prosazení pravdy, avšak během toho rétor nesmí scházet z cesty ctností, kterými jsou například pravdomlupnost a čest.

Sofisté jsou dle Aristotela špatnými rétory, protože jediným jejich cílem je přesvědčit nehledě na prostředky, kterými toho dosáhnou.

3. Chaim Perelman, jeho předchůdci, „múzy“, směr a dílo

V této kapitole si představíme nejdůležitějšího autora pro tuto práci a tím je belgický právník a filozof, profesor Svobodné univerzity v Bruselu Chaim Perelman s jeho novým konceptem rétoriky nazvaným poněkud příhodně Nová rétorika. Představíme si jeho další díla, které ho inspirovala a

²⁵ KRAUS, Jiří. 2011. *Rétorika v evropské kultuře i ve světě*. 2.vyd. Praha: Karolinum. str. 37.-42.

²⁶ ARISTOTELÉS. *Rétorika-poetika*. Vyd. 2 Rétoriky, 9. vyd. Poetiky. Praha: Rezek. 1355b.

²⁷ Tamtéž, 1354a.

směr, ze kterého vzešel. Dále jeho předchůdce a kolegy, kteří se rétorice v tomto historickém období věnovali, a také historické pozadí jeho práce a co vedlo ke vzniku Nové rétoriky.

Na přelomu 19. a 20. století nastává rozpad rétoriky, do té doby svébytné a integrální disciplíny, na spoustu subkategorií, jež navíc tvoří součást jiných věd. Asi není žádným překvapením, že přejímá rétorické postupy například lingvistika, ale činitak i právní věda či estetika. Poznatky rétoriky, tedy její metodologii, si bere za své však i řada nově vzniklých vědních disciplín, například teorie komunikace nebo masových médií. Velmi výraznou pozornost si původně rétorické disciplíny zasloužily u reklamy a propagandy, jedněch ze dvou předních kulturně společenských jevů 20. století. Zatímco reklama zrelativizovala přívlastek „rétorický“ natolik, že se časem stal synonymem pro nabubřelý nebo myšlenkově prázdný, umění propagandy jej naopak (v souvislosti s totalitními režimy) učinilo démonickým a obávaným. Vedle těchto dvou tendencí ovšem došlo ve druhé polovině dvacátého století k návratu zájmu o rétoriku jako takovou. V dílech Paula Ricoeura či Jurgena Habermase nalezneme symbiózu filozofie s rétorikou, u francouzských strukturalistů zájem o její postupy; obzvláště šedesátá léta byla, a to dokonce na obou stranách železné opony, plodná co do znovuoobjevování rétoriky jako svébytné disciplíny.²⁸

Pakliže existuje na přelomu 19. a 20. století výjimka z pravidla ústupu zájmu od rétoriky, patří k ní ruská formalistická škola. Autoři jako Viktor Šklovskij či Boris Tomaševskij vytyčují dvě základní otázky po funkci jazyka, přičemž na obě jim má rétorika poskytnout odpověď. První otázka zní, jaké momenty participují na jazykové výstavbě, přičemž formalističtí autoři mají za to, že jazyk si nelze představit bez klasických rétorických figur, tropů či argumentů. Druhá otázka potom patří účinkům již vystavěného jazyka, a také zde se rétorika dočkává ocenění – jazyk není myslitelný bez formy vyvolávající emocionální či estetický účinek, což je také základním krédem rétoriky. Ruští formalisté zkoumali literaturu své doby perspektivou rétoriky, proto oceňovali například Majakovského básně, jež jsou typické svým estetismem a apelem na citovou stránku čtenáře a posluchače, zkrátka rétorickým jazykem. Z tohoto důvodu obdivovali ruští formalisté i psaný a mluvený projev Vladimira Iljiče Lenina, který se měl stát základem nového pojetí výuky rétoriky právě díky kvalitativnímu posunu v řečnickém jazyce, který „dekanonizuje“ zaseté postupy minulosti a zároveň svou formou vytváří určitý nový vzor.²⁹

Dále kupříkladu směr nazvaný „New criticism“, který vznikl v anglosaském prostředí na konci 20. let dvacátého století, na výše nastolené otázky odpovídá poněkud po svém, a opět s pozorností pro

²⁸ KRAUS, Jiří. 2011. *Rétorika v evropské kultuře i ve světě*. 2.vyd. Praha: Karolinum. str. 195.-197.

²⁹ Tamtéž, str. 197.-200.

rétoriku. Britský lingvista Ivor A. Richardson rozpracoval podle vzoru „tvarové psychologie“ teorii mnohovýznamovosti, kterou podpořil právě argumentem o rétorice jakožto disciplíně, která nejednoznačnost slov a významů bere jako výchozí předpoklad jazykové praxe. Dle Richardsona představuje výklad textu vždy otevřené pole významů a kontextů. Pro amerického filosofa komunikace, Richarda McKeona, rétorika taktéž představovala aktivní uchopování jazyka a prostředek ke zpochybnování navenek uzavřených významů a souvislostí, rétorika má dle McKeona moc zdůvodňovat odlišnost a legitimizovat ji. Rétoriku jakožto „umění formy“ pojímá i Kenneth Burke, který si všímá dialektické povahy jazyka odrážejícího rozpornou skutečnost, přičemž sejetí dialektiky a rétoriky vidí jako klíč k úvahám o světě, politice a společnosti. Burke se zabývá redukcionismem stalinistického či technologizujícího jazyka, přičemž se přimlouvá za spojovací funkci jazyka, který, ať rozdělený do objektivně na sebe narážejících kontextů komunikace, přesto vždy dospívá k „identification“, prvku sjednocujícímu veškeré nejednoznačné symboly a umožňujícímu všeobecnou přeložitelnost.³⁰

Směr nazvaný Nová rétorika, který je hlavním zájmem této práce, pak prorazil naopak na kontinentě, přičemž jeho nestory jsou Chaim Perelman, představený již výše, a jeho blízká spolupracovnice, socioložka Lucie Olbrechtsová-Tytecová. Společně ve stěžejním díle „*Pojednání o argumentaci – Nová rétorika*“ z roku 1958 představili teorii argumentace pro hodnotové a normativní soudy, přičemž ji založili na čtveřici dialektických zásad. Tou první je integrita, přesvědčení o univerzálnosti lidského poznání členěného na speciální podobory, druhou je dualismus, který předpokládá otevřenost veškerému budoucímu rozvoji vědění, které nahradí doposud užívané modely. Třetím je revize, tedy hledání otázek základů vědeckého poznání a zkoumání, jež platí i pro osobnost vědce samotného, čtvrtý princip odpovědnosti postuluje takovou povahu výroků a teorií, která není čistě vědecká, ale má ze sebe i něco ze subjektu, jenž je vytváří, a která je zároveň dostupná všem ostatním účastníkům diskursu pro posouzení.³¹ Stěžejní částí pro tuto práci je však její, alespoň dle mého názoru velmi výrazné, zaměření především na stránku přesvědčovací.

Dále se v knize tito autoři snažili zachytit právě rozporuplnost samotné rétorické teorie argumentace. Přesvědčování bude nejspíše vždy rozpolceno mezi racionalitu a intuici či určitou konvenci v náhledu a odlišný postoj toho, kdo onen náhled nabourává. Avšak co je dle Perelmana nutné, je uvést pravidla argumentace do stavu, v němž se logicky osvětlený závěr nemusí podbízet konvenčnímu náhledu na pojednávaný problém, a ať pro řečníka, či nějakého polemického badatele bude argumentace vždy prostorem svobodného uplatnění. Z tohoto důvodu klade Perelman velký důraz na pojem auditoria.

³⁰ KRAUS, Jiří. 2011. *Rétorika v evropské kultuře i ve světě*. 2.vyd. Praha: Karolinum. str. 200.-203.

³¹ Tamtéž, str. 206.-207.

Perelman v této práci dělí auditorium na tři části. Jednak jde o auditorium potenciální (řečnickova vlastní příprava nad problémem). Posléze hovoří Perelman o auditoriu univerzálním (v jistém smyslu představujícím určitý ideál, objektivní kategorii, která argumentaci uznává plně logicky a bez předpojatosti). A nakonec má na mysli i posluchačstvo specifické (tedy většinou kolektiv posluchačů s vlastním předporozuměním, v němž hrají roli subjektivní faktory emocí, nálad, společenské složení atd.).³²

Svým pojetím spolehlivé argumentace se Perelman začleňuje do takzvané forenzní rétoriky. Jelikož on i Olbrechtsová-Tytecová byli právníky, je možné na ně pohlížet jakožto na pokračovatele tradice, která se táhne již od dob starořeckého, athénské soudnictví, které ustálilo praxi samoobhajoby, a to skrze přednes před zainteresovaným publikem během soudního líčení. A mimo jiné můžeme také dodat, že právním vzděláním disponovali také sofisté Teisiás a Korax. Gorgiovi kolegové, sofisté a dle mnohých autorů otcové řečnictví.³³

Jak bylo výše naznačeno, nachází se tedy kniha „*Pojednání o argumentaci – Nová rétorika*“, jak již samotný název napovídá, před zásadními otázkami teorie argumentace aplikovanými v praxi. Perelmanova snaha přiblížit tento problém na dějinách svého odvětví, tedy konkrétně forenzní rétoriky, přináší zajímavá odhalení ohledně toho, co lze ještě považovat za problém výkladu právních textů a co již představuje teorii argumentace.³⁴

Ve stejném roce jako již zmíněná kniha dvojice autorů Perelman – Olbrechtsová-Tytecová vychází další novátorský titul pocházející od autora, který taktéž spadá do neorétorické školy. Britský filozof a logik Stephen Edelstone Toulmin se v práci nazvané „*On the Uses of Arguments*“ pokouší sladit užívání jazyka, pravidel logiky a žité reality. Vypomáhá si přitom látkou zpracovanou již na začátku 50. let, a sice v knize *Examination of the Place of Reason in Ethics*. Toulmin zde prezentuje své výhrady vůči aristotelskému sylogismu. Naprosto oprávněně se ptá, co ty abstraktní logické soudy vlatně znamenají, jestliže jejich závěry nedodávají naprosto nic jiného než opakování toho, co je možné vidět již v premisách. Tyto tautologické soudy považuje za neživé, a naopak postuluje pojetí argumentace, v němž se musí střetávat tvrzení se svým kontrapunktem, námitkou, která může být zdůvodněna za pomoci východiskových dat nebo v případě neúspěchu zdůvodnění opřena o nějaká obecnější fakta. Jak později Toulmin dodává v knize *Human Understanding* z první poloviny 70. let, živá argumentace nemůže existovat bez určitého argumentačního pole, ve kterém je nutno rozlišovat

³² KRAUS, Jiří. 2004. *Rétorika a řečová kultura*. Praha: Karolinum. str.35.

³³ Tamtéž, str .36.-37.

³⁴ Tamtéž

obor, v jehož rámci k argumentačnímu střetu dochází (například sociální versus přírodní vědy, projev u soudu versus projev v parlamentu atd.), a to vše skrze teorii argumentace představenou výše.³⁵

Nicméně ve 20. století, kdy by se mohlo zdát, že řečnictví již není možné pojmout či definovat jinak než jako pouhou sadu metod pro dosahování propagandistického efektu u posluchačstva (o čemž svět nepochybně přesvědčila propagandistická zdatnost totalitních režimů 20. století), přichází náhle obrat. Ivor Armstrong Richards přichází ve svých spisech s pojetím rétoriky jakožto klíčového postupu, kterým je možno rozklíčovat kontextualitu jazyka. Neustálá nejednoznačnost významů a mnohoznačnost vyjadřovaného vytváří chaos, kterému může být učiněno za dost právě skrze rétoriku. Richards inspiroval dvě vlny takzvaných „rétorických probuzení“, podněcujících zájem o rétoriku a implementujících ji nakonec do rozličných oblastí vědění (například etika). Součástí těchto vln byl i Chaim Perelman. Za primární zájem rétoriky považoval (po vzoru Hermogena) postoj posluchačstva na bázi metodologicky propracované teorie argumentace, která mu umožnila rozkročit se od platónských ideí až po ideje Isokratovy. V jádru stojí rozdělení na posluchačstvo univerzální a partikulární. Zatímco univerzální auditorium je orientováno na fakta, to partikulární se zaměřuje spíše na hodnoty, přičemž se vyznačuje silně nesourodými pravidly uznávání hodnot, norem, morálky atd., což z něj činí směs různých diskursů a vzájemných souhlasů či nesouhlasů. Perelman byl tedy postaven před otázkou, jak se tedy z čistě partikulárního chaosu vypracovat ke vzniku univerzální platnosti určité argumentace. To je dle Perelmana možné jen díky postupnému „čištění“ oněch partikulárních posluchačů od veškerých proudů, které nepodléhají předběžnému souhlasu většiny tohoto partikulárního publika. Z této pozice lze mnohem lépe sladit určité parciální části ve stejnorodější celky, které svou autoritou předběžného souhlasu vytvářejí ono univerzální auditorium. Tento proces je samozřejmě zvrtný, nová fakta a hodnoty přebíjejí dosavadní konsenzuální prostředí univerzálního auditoria a vytvářejí nové možnosti diskursů, jež musí opět sladit nový hodnotový rámec partikulárních auditorií, které tak vytvářejí nové publikum univerzální. V zásadě se dá říci, že u Perelmana se nejedná o nic menšího než o problém, u něhož stáli již Gorgiovi žáci a helénští pokračovatelé sofistiky.³⁶

Jak nyní můžeme vidět, Perelmanovo pojetí rétoriky činí z této disciplíny opět osobitou a košatou nauku, která se vzpírá redukcionistickému pojetí jakožto určité karteziánské stylistice či marketingovému odvětví. Vrací tedy boj o význam rétoriky do předsokratovského období, v němž byla tato nauka pojímána jako integrální součást filozofie, praktická odnož filozofujícího způsobu myšlení, jež nechce být technicistní pomůckou, nýbrž pomocníkem mudrce a občana v praktickém

³⁵ KRAUS, Jiří. 2004. *Rétorika a řečová kultura*. Praha: Karolinum. str. 38.-39.

³⁶ BOHÁČEK, Kryštof. "Aristotelés a Nová rétorika." [In Czech]. *Aither* 6, no. 11 (Mar 2014): 100-13. str. 106.-109.

životě, a to se svou teorií argumentace a logikou aplikovanou na každodenní vypořádávání se s tím, co nazýváme životem v polis.³⁷

4. Nová rétorika – popis a rozdíly oproti původním pojetím klasické rétoriky z antického Řecka

„V polovině 20. stol. se součástí procesu renesance antické rétoriky staly i práce, které se soustředovaly téměř výhradně jen na její složku argumentační a přesvědčovací.“³⁸

Dle mého názoru je kniha „*Pojednání o argumentaci. Nová rétorika*“ belgického právníka a filozofa, profesora Svobodné univerzity v Bruselu Chaima Perelmana, jednou z těchto prací, jak je popisuje Jiří Kraus výše zmíněným citátem. Důvodem je, že disciplína Nová rétorika, případně neorétorika, jak bývá někdy také nazývána, které je Perelman ještě se svou spolupracovnicí, právničkou Lucií Olbrechtsovou-Tytecovou, duchovním rodičem, je výrazně více orientována na schopnost přesvědčit své publikum nežli její předchůdci, kteří měli naopak spíše výrazně informativní charakter svých řečí. V této kapitole se budu snažit obhájit tuto tezi, a to prostřednictvím analýzy a výňatků z knihy „*Právní logika: Nová rétorika*“, kde Perelman myšlenku Nové rétoriky dále rozvádí. Tuto jinak poměrně dlouhou kapitolu rozdělím na sérii tematicky koherentních, krátkých podkapitol, kde budu popisovat a rozvádět, dle mého soudu, nejdůležitější definiční body Nové rétoriky či mnou vybrané nejvýraznější rozdíly oproti pojetí klasických řeckých autorů, jako jsou Platón či především Aristotelés. Na začátku každé podkapitoly uvedu krátký úvod do specifického tématu, který bude tématem dané podkapitoly. Obsáhlejší shrnutí a konečné srovnání, kde bude posuzováno, jestli se Perelmanova Nová rétorika kloní spíše k Platónsko-Aristotelenskému pojetí, či má blíže k pojetí sofistů, bude až součástí samotného závěru.

4.1. Nová rétorika – prvotní vymezení

Nová rétorika není zcela novým konceptem či pojetím, který by Perelman vytvořil naprosto nezávazně na předchozích autorech. Jedná se spíše o kritickou reakci, kde „čest“ být oním výchozím autorem nemá nikdo menší než Aristotelés. V tomto bodě je tedy důležité znát jeho definici a pojetí rétoriky. Doufám, že se mi to dostatečně zdařile povedlo v kapitole věnované klasické rétorice

³⁷ BOHÁČEK, Kryštof. "Aristotelés a Nová rétorika." [In Czech]. Aither 6, no. 11 (Mar 2014): 100-13. str. 109.-110.

³⁸ KRAUS, Jiří. 2004. *Rétorika a řečová kultura*. Praha: Karolinum. str. 34.

v antickém období. Tedy alespoň v nějaké dostatečně pochopitelné, avšak obecné formě, jelikož jen Aristotelovo pojetí rétoriky by zadalo na celou další práci a zde je hlavním tématem Perelman a jeho *Nová rétorika*.

Jak již bylo řečeno výše v kapitole o Aristotelovi, Aristoteles definuje rétoriku ve svém díle „*Rétorika*“ jako umění, které dokáže v každém daném případě vystihnout, co je přesvědčivé.³⁹

„V návaznosti na Aristotelovu definici můžeme říci, že jejím předmětem je studium řečnických technik zaměřených na to, aby v myšlenkách vyvolaly anebo zvýšily souhlas s tezemi, které jim jsou předkládány ke schválení.“⁴⁰

Aby však nedošlo ke špatnému pochopení Perelman uvádí čtyři dodatky, které mají zpřesnit její význam.

„Za prvé, rétorika se usiluje přesvědčovat řečovými prostředky.“⁴¹

Při snaze o dosažení souhlasu s tvrzením se nelze odvolávat pouze na zkušenost, je potřeba předchozí dohoda o smyslu slov, které jsou během diskuze používány. V opačném případě se nejedná o rétoriku.⁴²

„Druhá poznámka se týká dokazování a vztahy mezi formální logikou a rétorikou.“⁴³

Během dokazování pravdivosti v diskuzi skrze formální logiku v tomto bodě logika naprosto selhává. Závěr je z pohledu formální logiky pravdivý jen v případě pravdivosti výchozích premis.

Jen pokud jsme si bezpochyby jisti pravdivostí premis, může si být jisti pravdivostí závěru. Z pohledu chladné logiky to dává smysl a bez problému funguje, ale to pouze do doby, dokud nenastane něco, s čím výše zmíněná definice nepočítala. Oním kamenem úrazu mohou být například nejasné výrazy, homonyma, vědomá či nevědomá lež či v první poznámce zmiňovaná absence dohody o významu slov. Tento problém formální logika vyřešit nedokáže a na její místo přichází rétorika pod níž spadá studium argumentů.⁴⁴

„Třetí poznámka se týká toho, že souhlas s nějakou tezí může mít různou intenzitu.“⁴⁵

Zde Perelman kritizuje tendenci předpokládat, že pravda a fakt si nemohou odporovat. Mohou, a zároveň si oboje může ponechat kladnou pravdivostní hodnotu.⁴⁶

„Čtvrtá poznámka odlišuje rétoriku od formální logiky, a dokonce i od pozitivních věd tvrzením, že

³⁹ PERELMAN, Chaim. 2014. *Právna logika: nová rétorika*. Bratislava: KALLIGRAM. str. 145.

⁴⁰ Tamtéž

⁴¹ Tamtéž

⁴² Tamtéž

⁴³ Tamtéž, str. 146.

⁴⁴ Tamtéž, str. 145.

⁴⁵ Tamtéž.

⁴⁶ Tamtéž. str. 146.-147.

rétorika se týká spíše souhlasu než pravdy.⁴⁷

Pravda je neměnná, ani sebelepší řečník nedokáže změnit, že jedna plus jedna jsou dvě, avšak co ovlivnit může, je souhlas, jenž vznikne konsenzem jedné nebo vícero osob v auditoriu, jemuž dodáme dostačující důkazy o tom, že tomu tak není.

4.2. Nová rétorika – druhy auditorií

Pojem auditorium v Perelmanově pojetí, a samozřejmě nejen u něj, znamená posluchačstvo, avšak to má v rétorice dle Perelmana naprosto nezastupitelné místo a přistupuje k němu jinak. Jak říká sám Perelman, vše se od něj totiž odvíjí:

Pojem auditoria má v rétorice ústřední postavení, protože řeč může být účinná jen tehdy, kdy je přiměřená auditoriu, kdy přesvědčuje a získává.⁴⁸

Ve svém díle *Rétorika* Aristotelés analyzuje a rozlišuje druhy auditoria podle dvou základních kritérií, věku a majetku. Přesvědčivá argumentace se však může obracet k jakémukoliv posluchačstvu, lidem vzdělaným i bez vzdělání, starým i mladým, a stejně tak ke skupině, jednotlivci nebo jednotlivci v rámci skupiny. Jedna řeč může zároveň být záměrně určena pro více auditorií simultánně, kdy každá část posluchačů si bude slova řečníka vysvětlovat odlišně.⁴⁹ „Tam pramení teoretická nadřazenost argumentů, které mají být přijatelné pro každého, tj. pro neohraničené auditorium.⁵⁰“

Na rozdíl od klasické rétoriky se Nová rétorika však neomezuje na zkoumání a praktikování veřejných řečí k jedné jediné společenské vrstvě, k lidem bez vzdělání, kteří v době antického Řecka tvořili většinu obyvatelstva, ale naopak bere v potaz, že se může obracet k mnohem většímu počtu rozmanitých auditorií. Každá řeč se vztahuje primárně k tomu, koho chce ovlivnit, Nová rétorika má mnohem složitější úkol, než kdy měla rétorika klasická, jelikož musí pracovat s nejen výrazně větším počtem rozdílných skupin auditorií, ale i se způsoby, jakými se řeč k posluchačům dostává, není proto možno ve výrazně rozdílných podmínkách dnes praktikovat postupy a způsoby dřívější.

⁴⁷ PERELMAN, Chaïm. 2014. *Právna logika: nová rétorika*. Bratislava: KALLIGRAM. str. 147.

⁴⁸ Tamtéž, str. 147.

⁴⁹ Tamtéž, str. 147.-148.

⁵⁰ Tamtéž, str. 148.

4.3. Nová rétorika - „přizpůsobování se“ publiku

V kapitole sofisté – Gorgiás zmiňují takzvaný „rétorický oportunismus“. Důvod, proč se k tomu nyní vracím, je ten, že se domnívám, že pro to, co Gorgiás nazývá rétorickým oportunismem, má Perelman vlastní pojem, který však v základu je jen rozšířeným a rozpracovaným „rétorickým oportunismem“, konkrétně se jedná o „popularizaci“. Tato podkapitola je určena popisu právě tohoto pojmu.

„Předpokladem kontaktu myslí je společný jazyk, kterému auditorium rozumí a běžně ho ovládá.⁵¹“ Tímto citátem není myšlen jazyk pouze z lingvistického hlediska, nýbrž je tím také myšlen určitý druh pospolitosti mezi skupinami lidí, například sociální, profesní či zájmové. Je samozřejmé, že pokud řečník promlouvá například k posluchačům, kteří pochází ze stejného prostředí jako on nebo jsou podobně vzdělání, tedy jedná se pro řečníka o ideální situaci, bude mít nespornou výhodu a je pravděpodobnější, že mu auditorium bude jednodušeji rozumět. Nicméně v případě, že bude řečník hovořit v prostředí jemu neznámém či se bude snažit vysvětlit nějaký konkrétní problém z oblasti, které posluchači nerozumí, musí se jim přizpůsobit. A právě v tom spočívá, jak říká Perelman, problém popularizace. Jakékoliv přizpůsobení se řečníka publiku, tedy ona popularizace, se dále netýká jen otázky jazyka. Aby v takovém případě byla řeč účinná, přesvědčivá, musí řečník své posluchačstvo poznat, jen tak se mu bude moci přizpůsobit. Jak říká Perelman, musíme nejen znát teze, ke kterým auditorium inklinuje a ke kterým je možné připojit svou argumentaci, ale taktéž intenzitu, se kterou je přijímají, protože tato znalost bude základem pro naše vlastní teze a argumentace. Špatným porozuměním výchozí pozice našich posluchačů by se mohlo jednoduše stát, že naši argumentaci zavrhnou ještě dříve, než jim bude plně představena nebo jí nebudou vůbec chtít naslouchat⁵², jak říká Perelman:

„Bylo by to stejně neblahé, jako kdybychom těžký obraz zavěsili na slabě upevněný hřebík: hrozí, že to celé spadne a že na místo, aby posluchači naše závěry přijali, odmítnou je a vzdají se i výchozích tezí, pokud se jim závěry argumentace zdají méně přijatelné, než byly původní teze.⁵³“

Myslím si, že ono přizpůsobení se publiku se tedy nemusí brát striktně negativně, nejde jen o snahu řečníků získat „nekalou“ výhodu, jež není založena na čisté argumentaci či snaze dosáhnout objektivní pravdy, jak by se o to měli snažit rétorové klasické školy, nýbrž snahu řečníka vysvětlit určitou problematiku lidem, kteří o daném problému nic nevědí, například tím, že řečník zjistí úroveň

⁵¹ PERELMAN, Chaïm. 2014. *Právna logika: nová rétorika*. Bratislava: KALLIGRAM. str. 149.

⁵² Tamtéž, str. 149.-150.

⁵³ Tamtéž

vzdělání svého auditoria a svůj výklad této úrovni přizpůsobí.

Jakožto důkaz tohoto tvrzení uvádí Perelman příklady projevů, které při jiných než striktně konkrétních situacích, ve kterých mohou být důležité pro upevňování hodnotových postojů, naopak „mohou být předmětem zpochybňování“⁵⁴, tedy projevy jako pohřební, vlastenecké, náboženské a podobně.⁵⁵

4.4. Nová rétorika – pravda

Pojem pravdy je nejen autory jako Platón a Aristotelés, ale nejspíše stále ještě dnes obecně během řeči pokládán za jeden z těch nejdůležitějších, alespoň co se obsahové stránky týče. Jelikož však Perelman s pravdou dokáže pracovat poněkud „kreativněji“, považuji za důležité věnovat jeho pojetí svou vlastní podkapitolu.

„Všechny techniky argumentace vycházejí z toho, co je přijímané a směřují k posilnění nebo oslabení souhlasu s dalšími tvrzeními anebo k přijetí nových tvrzení, které ostatně mohou být novou interpretací anebo úpravou původních tezí.“⁵⁶

Dle Perelmana se během argumentace řečník sám rozhoduje, co je pro jeho řeč nejdůležitější, možná překvapivě nemusí být onou nejdůležitější složkou pravda. Je důležité uvědomit si, že dobrý řečník nejen je schopný se přizpůsobit svému auditoriu výběrem témat, tezí a způsobem řeči tak, aby byly pro publikum co nejjednodušeji pochopitelné a přijatelné. Kromě toho je však stejně důležité přijmout, že řečník se během své argumentace za účelem získání co největšího souhlasu nemusí omezovat pouze tezemi, které by se daly označit jako pravdivé, a to protože řečník se kromě nálad a původu výchozích tezí auditoria musí ohlížet na další věc, a tou je momentálnost; konkrétně se jedná o momentálnost dané situace. V určitých konkrétních situacích pravda nemusí být tím nejhodnotnějším, o co svou argumentaci opřít. Jak sám Perelman uvádí výše zmíněné příklady řeči, tedy řeči pohřební, vlastenecké, náboženské atd. V příkladech, jako jsou tyto, mohou být jiné skutečnosti nejen výraznější, ale především přesvědčivější. Na příkladu řeči pohřební je možné krásně vidět situaci, v níž nostalgie a selektivní vzpomínání na život zemřelého mají mnohem vhodnější, situaci přizpůsobenější efekt než, v tomto případě bych se nebál říci, hrubá pravda, která by dokonce mohla působit zcela nevhodně. Jsou tedy případy, kdy upřednostňujeme jiné hodnoty před pravdou,

⁵⁴ PERELMAN, Chaïm. 2014. *Právna logika: nová rétorika*. Bratislava: KALLIGRAM. str. 149.-150.

⁵⁵ Tamtéž, str. 150.

⁵⁶ Tamtéž, str. 151.

situace, v nichž se ona hodnota jeví vhodnější, užitečnější, rozumnější, zkrátka více se hodící pro danou situaci.⁵⁷

Za povšimnutí taktéž stojí Perelmanův důraz na momentálnost situace, důležitost, kterou přisuzuje „načasování“ řeči a vhodnost řeči vůči dané situaci je v podstatě totožná s pojetím Isokratovým.

4.5. Nová rétorika – metodologie práce s publikem

Záběrem této podkapitoly je způsob, jakým by rétor dle Nové rétoriky měl pracovat s publikem, možnosti a způsoby, které mu Nová rétorika naskýtá. Dobrý rétor by měl vědět, k jakému auditoriu promlouvá, ne však vždy má to štěstí vědět to dopředu. Nová rétorika poskytuje rétorovi sadu metod, díky nimž může své publikum dobře poznat a svou řeč dle toho přizpůsobit.

Znalost toho, ke komu mluvíte, se jeví jako velmi důležitá, proto považuji za jeden z největších přínosů Nové rétoriky níže popsané metody určené k poznání rétorova publika, a proto se bude jednat o poněkud delší, avšak tematicky koherentní podkapitolu.

Nová rétorika, respektive každá její argumentace, aby byla úspěšnou, musí vycházet z určitých tezí, se kterými ti, které chceme přesvědčit, tedy auditorium, souhlasí. V tomto bodě se však Nová rétorika dostává do ostrého sporu s formální logikou, konkrétně s jejími metodami, kdy se nijak nepřizpůsobuje auditoriu a jeho reakcím. Samozřejmě ve formální logice pro něco takového není místo, kdyby se však stejně choval i řečník při svém projevu a přednášení argumentů, riskoval by, že se dopustí chyby, konkrétně chyby nazvané *petitio principii*. Jedná se o chybu, která bývá klasicky řazena mezi takzvané sofismata. Jak však říká Perelman, nejedná se o chybu formálně logickou, nýbrž o chybu argumentační.⁵⁸

„Kdyby to byla logická chyba, mohli bychom jako sofismus chápat i princip identity, který tvrdí, že nějaký výrok implikuje sám sebe (jestli *p*, tak *p*). Princip identity však nikdy nezpochybňovali, protože se týká pravdivosti výroků, a ne souhlasu s nimi. Když však jde o souhlas, je zřejmé, že ten, kdo se usiluje získat souhlas auditoria pro nějakou tezi, nemůže z ní na začátku vycházet.“⁵⁹

Není to však náročné, pokud se chce rétor této chybě vyvarovat, stačí totiž pouze své publikum znát

⁵⁷ PERELMAN, Chaïm. 2014. *Právna logika: nová rétorika*. Bratislava: KALLIGRAM. str. 159.-161.

⁵⁸ Tamtéž, str. 160.

⁵⁹ Tamtéž

alespoň do té míry, že ví, jaké jsou jeho výchozí stanoviska k danému tématu. Například člen určité politické strany, který bude mít přednášku na stranické konferenci, si může být jistý, že návštěvníci a posluchači jeho příspěvku, tedy jeho spolustraníci, budou bez větších problémů minimálně rámcově souhlasit s jeho názory, postoji, potažmo s ideologií, ze které vychází a která je spojuje. Nicméně ta samá řeč by nemusela mít stejný účinek býti jiného publika, například přednést totožná slova před podporovateli jiné politické strany, účastníky srazu anarchistů nebo třeba kroužkem tělocvikářů majících nevysvětlitelnou fóbii ze smaženého sýra. Řeč, třebaže naprosto totožná, bude nejen posuzována jako přesvědčivá či nikoliv, dokonce i brána vážně vzhledem k tomu, jestli publikum přijímá nebo nepřijímá jí předpokládané teze. Jak však postupovat, když se řečník dostane do situace, kdy neví, ke komu vlastně promlouvá? Jak zjistit druh publika, z koho se skládá a na základě toho se pokusit určit onen určující prvek? Jak říká Perelman, sokratovskou maieutikou, tedy metodou otázek a odpovědí, kdy řečník za pomoci přímého dialogu s publikem může zjistit z čeho, nebo tedy z koho, se jeho jeho auditorium skládá. Tato metoda však funguje pouze při malém, téměř až komorním počtu účastníků, taktéž tomu musí být nakloněna všeobecná atmosféra. Pokud však toto není možné provést, ať už kvůli počtu posluchačů, atmosféře či jinému důvodu, je nucen řečník vycházet pouze z vlastních předpokladů a hypotéz o tom, čemu je auditorium nakloněno. Tyto předpoklady samozřejmě nemají nic, co bychom mohli nazvat solidními základy a posuzovat své posluchače na základě svých hypotéz má daleko od jakéhokoliv empirického výzkumu, avšak i tak je to lepší, než jít takzvaně „na slepo“. Přesnost takového intuitivního usuzování je velmi kolísavá, v podstatě se nejedná o nic jiného nežli odhadování a nálepkování, avšak i s nimi se dá pracovat.⁶⁰ Jak říká sám Perelman:

„Tyto předpoklady jsou tím spolehlivější, čím větší se vzhledem na odbornost, postavení, politickou nebo náboženskou příslušnost posluchačů můžeme opřít o poznatky, společný kód, politický program, soubor faktů a metod, o hodnoty a normy.“⁶¹

Tedy, jak například u výše zmíněného politika na sjezdu své strany, můžeme předpokládat, že bude ideově „ladit“ s programem své strany, tak stejně účastník srazu anarchistů nebude uznávat autoritu státních úřadů a samozřejmě člen kroužku tělocvikářů majících nevysvětlitelnou fóbii ze smaženého sýra se bude nevysvětlitelně bát smaženého sýra. Čím hluší poznatky o výše zmíněných společných, určujících prvcích bude řečník mít, tím přesnějších odhadů bude schopen. Tedy věci jako všeobecné vzdělání a široký okruh znalostí jsou důležité pro co nejpřesnější odhad svého auditoria. Základem je přeci jen však něco jiného, a tím je rozum. V každé době si lidé, a to i ti nejběžnější, vytvářejí vlastní

⁶⁰ PERELMAN, Chaïm. 2014. *Právna logika: nová rétorika*. Bratislava: KALLIGRAM. str. 160.-161.

⁶¹ Tamtéž, str. 161.

představu o tom, co je rozum. Představa rozumu se uplatňuje nejčastěji v jeho praktických uplatněních. Každý člověk může mít onu představu jinou, a to na základě své výchozí pozice. Nicméně čím hlouběji se posouvá v hledání již zmiňované pospolitosti, tím pravděpodobnější bude nalezení něčeho společného, bodu, od kterého bude možné vycházet jakožto důvodu vysoké pravděpodobnosti pro stejné poznatky, názory, přesvědčení, hodnoty atd. Pokud například nenajdeme nic společného na úrovni politických názorů, náboženské příslušnosti, úrovni vzdělání či profesí, můžeme dané subjekty identifikovat alespoň na úrovni původu, města či země. V nejzazším případě jsou to obyvatelé stejné doby a každá doba si s sebou nese své charakteristické znaky a hodnoty. Jednoduše řečeno, to, co bylo běžné v osmnáctém století, nebude běžné dnes.

V případě, že se řečník nebude moci spolehnout na určitou výchozí tezi, na které by mohl svou argumentaci vystavět a od které se odrazit, například v důsledku heterogenního publika, jež však k danému tématu zastává rozličné postoje, nabízí se mu možnost spolehnout se na onen rozum. Má tedy možnost vycházet z obecně přijímaných tezí či běžných názorů, které se opírají o běžný rozum. Perelman dále říká, že pro každou teorii komunikace je charakteristický takzvaný pojem „společného místa“.⁶²

„Společné místo, to je především hledisko, hodnota, kterou je třeba mít na zřeteli v každé diskuzi a které přiměřené rozpracování vyústí do pravidla, maximy, využívaných potom řečníkem při přesvědčování.“⁶³

Dle Perelmana tato „společná místa“ zastávají podobnou úlohu jako axiomy, tedy tvrzení či argument, jenž není třeba dokazovat, protože se předem považuje za platný. Velmi podobně jako již u rozumu i zde může řečník hledat výchozí pozici, jelikož se jedná o dopředu platný argument. Ten by měl tedy projít sítí názorové různosti a být věcí společnou pro všechny v auditoriu. Hlavní rozdíl spočívá v tom, že onen obecný souhlas s nimi se zakládá na jejich nejednoznačnosti, a to jak v možnostech jejich interpretace, tak i uplatnitelnosti různými způsoby na rozdíl od běžných axiomů, které mají svůj původ ve zřejmosti.⁶⁴ Perelman sám podává konkrétní příklad: „Uvažování o svobodě může tak vycházet ze společného místa, jako je „svoboda je cennější nežli otroctví.“⁶⁵ Je to dobrý příklad argumentu, proti němuž je velmi těžké nesouhlasit, nejspíše by se nenašlo příliš lidí, kteří by byli ochotni alespoň tedy veřejně tvrdit cokoliv jiného. Jeho síla je v jeho obecnosti.

⁶² PERELMAN, Chaïm. 2014. *Právna logika: nová rétorika*. Bratislava: KALLIGRAM. str. 162.

⁶³ Tamtéž

⁶⁴ Tamtéž.

⁶⁵ Tamtéž, str. 163.

Na příkladech jako: „chovej se k ostatním stejně jak chceš, aby se oni chovali k tobě“ či „s poctivostí nejdál dojdeš“ je viditelné, že i když je auditorium rozděleno v oblasti názorů, třeba v oblasti politických preferencí či náboženského vyznání, na těchto „lidových moudrech“ se bez problémů téměř vždy shodnou. Je to mimo jiné i tím, že jsou tak hluboce zakořeněny v naší kulturní identitě a většina z nás s nimi vyrůstá – dobrá ukázka oněch kulturních či dobových hodnot. Nicméně, i když souhlasíme s tak všeobecně platnými tezemi, nemusí to však zákonitě znamenat, že máme všichni stejný názor na podobu jejich aplikace. V případě „s poctivostí nejdál dojdeš“ bychom se nejspíš všichni shodli, že víme, co je to poctivost, nejspíše však už ne na její přesné definici, a to otevírá dveře k mnohým a rozmanitým interpretacím. Je tedy možné vidět, že sice obecný souhlas s těmito všeobecně platnými tvrzeními, souhrnně nazývanými „společnými místy“, stejně jako souhlas s určitými hodnotami morálními, kulturními, či třeba tvrdými vědeckými fakty, nijak nezaručuje souhlas s jejich uplatňováním, a tedy ani se závěry, ke kterým my sami dospíváme.⁶⁶

4.6. Nová rétorika – zpřítomnění a řečnické figury

Co dále Perelman považuje za důležitý bod, kterého by si měl být řečník vědom, je pojem zpřítomnění. Samozřejmě že jak konkrétní „společná místa, hodnoty a fakta se kterými se řečník rozhodně pracovat, jsou jen určitou částí, jeho vlastní výběr z většího množství dostupných možností v těch samých kategoriích. Stejně tak, jako s čím bude řečník pracovat, je také důležité, jak s tím bude pracovat. Pomocí různých rétorických technik by se měl řečník snažit zpřítomnit svůj výběr argumentů, tedy, jak říká Perelman, „vysunout je před pozornost posluchačů“⁶⁷. Ideálně na úkor argumentů oponenta či těch, které si nevybral. Je to další bod, který v tradiční logice nehraje žádnou roli a v rétorice je to přesně naopak. Zpřítomnění se nemusí vztahovat čistě na teorii argumentace a zdatnost řečníka, ale také na skutečnou fyzickou přítomnost. Perelman to demonstruje krátkým čínským příběhem, v němž je král, který vidí, jak přichází vůl, který má být použit jako oběť. Vola se mu ale zželi a nařídí, aby místo něj obětovali berana. Král pak přiznává, že tak učinil, protože vola viděl, berana ne. Přísloví „co oči nevidí, srdce nebolí“ tedy vyjadřuje princip zpřítomnění. Člověk však je schopen překonat výhodu toho, co je mu „předsunuto“ a brát stejnou měrou i věc vzdálenou.⁶⁸ Jak poznamenal lord Bacon, řečové techniky můžou takto „uplatnit rozum na představivost, a tím podněcovat vůli“.⁶⁹ Toto zpřítomnění nemusí probíhat jen slovní zmínkou a poukázáním na to, že

⁶⁶ PERELMAN, Chaïm. 2014. *Právna logika: nová rétorika*. Bratislava: KALLIGRAM. str. 163.

⁶⁷ Tamtéž.

⁶⁸ Tamtéž, str. 164.

⁶⁹ Tamtéž, str. 164.

určitá věc je, či by měla být, posluchačům blíže nežli jiná. V tomto momentu se totiž velmi výrazně může projevit osobitost samotného řečníka, jeho schopnost prezentace. Řečník může využít hned několik takzvaných „řečnických figur“. Jedná se v podstatě o druh stylistického prostředku, prostřednictvím kterého řečník může u posluchače vyvolat určitý účinek. Jedná se především o „amplifikaci“, tedy řečnické rozvinutí tématu, konkrétně se může jednat o opakování stejné myšlenky, avšak z jiných hledisek či pouze jinými slovy tak, aby význam zůstal stejný. V podstatě se jedná o určité kvantitativní „nabobtnání“, nicméně hloubku myšlenky to příliš nerozšíří. Dále jde o „hromadění“, v podstatě amplifikaci slov nebo celých významů částí určitého celku. Další je „pseudo-přímá řeč“, kdy zdánlivě předáme slovo jiné osobě. „Hypotypóza“, popisování události, jako bychom jí byli přímými svědky a odehrávala se přímo před naším zrakem. A poslední je „enallaga času“, tedy nahrazení jednoho času jiným, a to i v případě porušení gramatických pravidel. Perelmanův příklad zní: „když promluvíš, jsi mrtvý“⁷⁰.

4.7. Nová rétorika – důraz na psychologii posluchače

Své nepopíratelné a významné místo má při získávání přízně auditoria nejen verbální nadání řečníka, ale taktéž psychologická stránka. Jinými slovy řečníci, kteří budou schopni na obecenstvo zapůsobit například svým šarmem, vtipem či charismatem, budou oproti svým kolegům, v jejichž silách není zapůsobit na tyto druhy sympatií, ve výrazné výhodě. Je poměrně běžné a časté, že se neodbornost, plytkost či přímo nepravdivost nejednoho argumentu úspěšně skryla za vhodným vtipem, případně takový argument obecenstvo „svému“ sympatickému rétorovi přímo odpustilo s tím, že míra tolerance k řečnickovým chybám bude tím vyšší, čím oblíbenějším a sympatičtějším řečník bude. Jak to Perelman shrnuje: „Umění prezentace nevyvolává jen literární nebo dramatický účinek, ale nepopíratelně plní i persuzivní úlohu.“⁷¹

„Účinnost argumentace, její větší nebo menší vliv na auditorium nezávisí pouze na izolovaných argumentech, ale i od celku řeči, od souhry mezi argumenty, od argumentů, které tomu, kdo řeč poslouchá, spontánně přijdou na mysl. Účinek řeči je zvláště podmíněný představou, kterou si auditorium udělá o řečníkovi. Jak upozornil Aristotelés, při přijímání řeči hraje nespornou úlohu ethos řečníka.“⁷²

V tento moment je vhodné se ještě ohlédnout zpět k Isokratovi, jelikož opět je jen stěží možné nevidět

⁷⁰ PERELMAN, Chaïm. 2014. *Právna logika: nová rétorika*. Bratislava: KALLIGRAM. str. 164.

⁷¹ Tamtéž

⁷² Tamtéž, str. 183.-184.

onu podobnost s vyzdvihováním individualismu řečníka, ethosu, jak by řekl Aristoteles, a dále s jeho konceptem řečnických figur.

4.8. Nová rétorika – shrnutí

Všechny zmiňované techniky v Nové rétorice hojně využívané od popularizace, přes hledání „společného místa“ až po například vliv řečnických figur a svržení pravdy z onoho pomyslného piedestalu ceněných hodnot mají jedno společné, a to nepopiratelný vliv na získání souhlasu s tezemi, jež se řečník snaží přednést. Ne však obsahem oněch slov, ne silou a „neprůstřelností“ svých argumentů, nýbrž jejich formou, způsobem, jak byly auditoriu podány. Jinými slovy je minimálně stejně tak důležité, co říkáte, stejně jako jakým způsobem to říkáte. Hlavním kritériem Nové rétoriky je přesvědčivost a z ní následně vyplývající účinnost. Důraz na vizuální stránku řeči zde již neslouží k pouhopouhému zaujetí davu na „agoře“ svými až teatrálními divadelními prvky. Zde cokoliv, co není v konečném důsledku účinné, nemá místo, nemluvě o tom, že Nová rétorika je poměrně nový pojem a je „šita“ na míru moderní době, tedy době, jež se v možnostech příjmu informací a jejich dostupnosti velmi výrazně liší od doby, kdy byla aktuální „klasická rétorika“. Onen „ethos“ řečníka je popisován již Aristotelem, avšak asi není pochyb, že pokud by dnes řečníci používali stejné řečnické figury jako v Aristotelově době, například onu vizuálně velmi výraznou gestikulaci, bylo by na ně pohlíženo jako na podivné až trapné. Nová rétorika pracuje s mnohem větší škálou možností přenosu informací oproti dobám antického Řecka, kde se téměř výhradně veškeré řeči prováděly jakožto veřejné a k tomu před velkým zástupem posluchačů. Dnes se velikost průměrného auditoria spíše zmenšila, jen velmi vzácně dnes vidíte, jak například politici či náboženští vůdci prezenčně promlouvají k tisícíhlavým davům svých příznivců. Při dnešních „komornějších“ projevech je potřeba dbát na věci, na které se dříve téměř nemusel brát ohled, například mimika obličeje, jelikož ji neviděl nikdo snad jen s výjimkou těch v prvních řadách. Nová rétorika obecně klade mnohem větší důraz na individualismus každého jednoho posluchače v auditoriu, tento výrazně osobnější přístup je možné vidět například v popularizaci či ve snaze řečníka přiblížit probírané téma možnostem těch, kteří ho poslouchají, třeba na základě úrovně jejich vzdělání. A právě co možná největší snaha o to vyjít posluchačům vstříc je jeden z největších přínosů Nové rétoriky. Koneckonců aby jakákoliv řeč mohla být přesvědčivá, musí jednotlivci v auditoriu poslouchat, řečník může svým přístupem a formou výkladu zajistit, aby dané téma bylo lidem co možná nejprístupnější. Čím bližší bude téma posluchačům, tím ochotněji budou naslouchat a čím ochotněji budou naslouchat, tím ochotněji budou předkládané teze přebírat za své. Je v tom téměř vidět oboustranně výhodný obchod: čím ochotněji bude řečník vůči svému auditoriu, tím ochotněji mu bude auditorium naslouchat.

Závěrečné zhodnocení

Myslím si, že vznik Nové rétoriky se tedy dá chápat jako reakce na problémy rétoriky klasické, jež zkrátka již zastarala a nebyla schopna efektivně reagovat na nový vývin komunikace a problémy s tím spojené. Klasickou rétoriku však nezavrhuje, stále se zajímá například o Sokratovský dialog či dialektiku, jak ji chápali Aristotelés a Platón.⁷³

Dle mého názoru Nová rétorika představuje určitou teorii argumentace, která se snaží uchopit a zdokonalit techniky komunikace, které kladou důraz na psychiku posluchačů a mající zvýšit přitažlivost tezí, myšlenek, které jsou jim předkládány. Jejich cílem je dosažení co možná nejvyšší pravděpodobnosti souhlasu či zhodnocení pravdivosti řečnickových tezí a nezapomínat brát velmi vážně v potaz druh obecenstva, auditoria, s nímž je komunikováno s tím, že Nová rétorika se ve své snaze o získání přízně auditoria neomezuje již pouze na argumenty, které jsou pravdivé, jelikož přichází s tezí, že pravda nemusí být vždy a ve všech případech to nejvhodnější, co může být v dané konkrétní situaci řečeno.

Viděli jsme, že Nová rétorika je studiem řečových technik, které jsou zaměřené na to, aby v určitém auditoriu vyvolali nebo zintenzivnili souhlas s předkládanými tezemi.⁷⁴

A je to právě onen silný důraz na přesvědčivost u řeči, jak dokazují výše zmíněná Perelmanova slova, a schopnost přesvědčit u řečníka, což mě vede k názoru že, ať to Perelman nikde sám neříká, či to pouze nechce uznat, jelikož ještě stále i dnes má sofistika punc „kradodušství“ jak říkal Platón, minimálně velmi blízko sofistice, nebál bych se dokonce říci, že nová rétorika je pouze jistou verzí sofistiky „aktualizovanou“ pro moderní dobu a moderní způsoby přenosu informací. Důvodů, proč si to myslet, je hned několik, nejedná se pouze o důvody již uvedené jako upozadění role pravdy, ale také o podobnost se sofistykou, která se projevuje přímou návazností na jejich rétorické myšlení. Koncepty jako zmiňovaný rétorický oportunismus, individualismus řečníka, důraz na specifickou momentu či rétorické figury nás přímo vracejí k sofistům jako Gorgiás či Isokratés, jejichž myšlenky jsou přímo zapracovány a dále rozvíjeny v Perelmanově Nové rétorice. Oněch zmíněných důvodů nemusí koneckonců být až tak mnoho, jelikož téměř všechny z nich, především ona otázka pravdy, jsou v přímém rozporu s pojetím rétoriky podle Platóna či Aristotela a to myslím, že je dostatečný důvod proč považovat Novou rétoriku za takovou „Novou sofistiku“.

⁷³ PERELMAN, Chaïm. 2014. *Právna logika: nová rétorika*. Bratislava: KALLIGRAM. str. 148.

⁷⁴ Tamtéž, str. 158.

Pomohl bych si nyní citátem:

Nelze popřít, že určité zrno pravdy je i v pojetí, které se slovem „sofista“ spojuje představu „překrucovač slov, výmluvný pokrytec“, a jemuž nezáleží na pravdě a právu, nýbrž jen a jen na přelstění protivníka všemi prostředky a úskoky dialektiky a rétoriky. Nelze však přehlížet, že sofistika nejen přála rozvoji četných disciplín, nýbrž obohatila o důležité otázky i svět filosofických diskusí.⁷⁵

Nezastávám tedy názor jako Platón a mnoho jeho současníků, právě naopak, a proto považuji Novou rétoriku za mnohem rozmanitější, košatější, kreativnější, a tedy vhodnější způsob dorozumívání pro moderní dobu a moderní společnost.

Seznam literatury

ARISTOTELÉS, *Rétorika-poetika*. Vyd. 2 Rétoriky, 9. vyd. Poetiky. Praha: Rezek.

BOHÁČEK, Kryštof. "Aristotelés a Nová rétorika." [In Czech]. *Aither* 6, no. 11 (Mar 2014): 100-13.

BORECKÝ, Bořivoj, ed. *Tribuni výmluvnosti: výbor ze starověkých řečníků*. Přeložil Václav BAHNÍK. Praha: Odeon.

GRAESER, Andreas. *Řecká filosofie klasického období: Sofisté, Sókratés a sokratikové, Platón a Aristotelés*. Přeložil Miroslav PETŘÍČEK. Praha: Oikoymenh.

KRAUS, Jiří. 2004. *Rétorika a řečová kultura*. Praha: Karolinum.

KRAUS, Jiří. 2011. *Rétorika v evropské kultuře i ve světě*. 2.vyd. Praha: Karolinum.

PERELMAN, Chaïm. 2014. *Právna logika: nová rétorika*. Bratislava: KALLIGRAM.

PLATÓN, *Faidros*. 4. opr.vyd. Praha: Institut pro středoevropskou kulturu a politiku.

PLATÓN, *Gorgias*. 4., opr. vyd. Praha: Oikoymenh, 2000. Platónovy spisy.

WENIG, Karel. *Dějiny řečnictví řeckého*. Díl I, *Od dob nejstarších až do počátku století 4. př. Kr.* V Praze: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění.

WENIG, Karel. *Dějiny řečnictví řeckého*: Díl III. *Polykrates - Antisthenes - Alkidamas - Xenofon - Platon - Isaios - Aischines Sokratik*. V Praze: Česká akademie věd a umění.

⁷⁵ GRAESER, Andreas. *Řecká filosofie klasického období: Sofisté, Sókratés a sokratikové, Platón a Aristotelés*. Přeložil Miroslav PETŘÍČEK. Praha: Oikoymenh. str. 22.